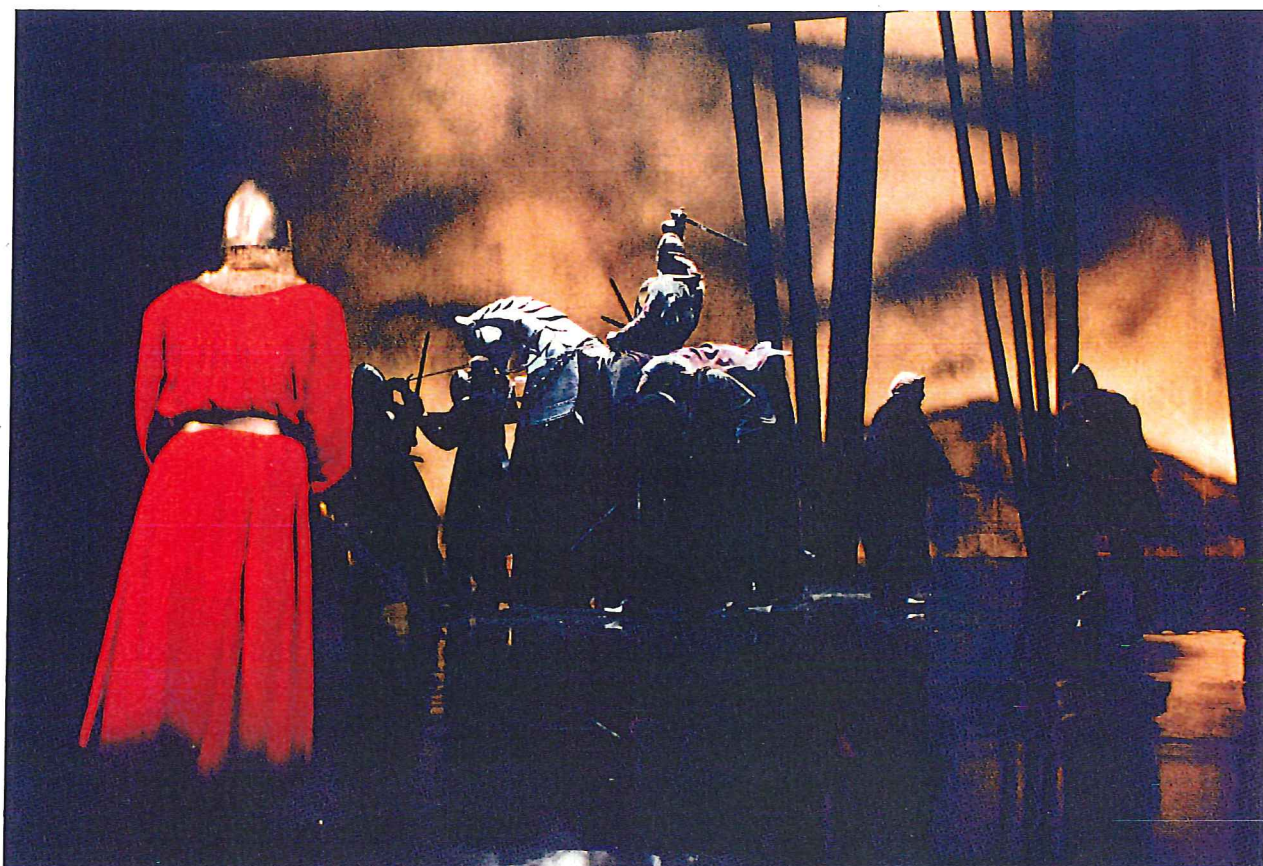

KUNST OG
KULTUR

VIKINGTID – SAGATID – VÅR TID

NR. 2 2000 ÅRGANG 83

UNIVERSITETSFORLAGET

Vikingtiden sett med sagatidens øyne

GUNHILD KVÆRNESS

Da jeg ble spurt om å holde et foredrag med tittelen «Vikingtiden sett med sagatidens øyne», var min første reaksjon at dette var en spennende oppgave. Den neste reaksjonen var at oppgaven ikke bare var spennende, men også temmelig vanskelig. En viktig grunn til at oppgaven fortonet seg mer komplisert ved neste gangs fundering, var begrepene i selve tittelen. Vikingtid og sagatid – hvilke perioder er det egentlig snakk om?

Vikingtid og sagatid

Jeg vil derfor starte med å definere de to begrepene «vikingtid» og «sagatid». Det er nærliggende å starte med «vikingtid» ettersom det er det enkleste. En tradisjonell tidsavgrensning er perioden fra 793 – da Lindisfarne kloster i Nordøst-England ble plyndret av nordiske vikinger – og frem til 1066 – da Harald Hardråde falt i slaget ved Stamford Bridge. Dette er en periode på bortimot 300 år, helt nøyaktig 273 år, og normalt ville jeg latt dette være «min vikingtid». Men ettersom jeg kommer til å legge hovedvekten på islendingesagaene, blir denne perioden altfor omfattende. Islendingesagaene er konsentrert om noen tiår før og etter år 1000, hovedsakelig tiden mellom 970 og 1040. Det er viktig å ha dette i mente når jeg i det føl-

gende bruker uttrykket «vikingtid». Det er altså først og fremst den siste delen av denne perioden på nesten 300 år det vil dreie seg om her.

Begrepet «sagatid» gir større grunn til usikkerhet. Man kan tenke seg denne betegnelsen brukt om to ulike perioder: a. den tiden da «sagapersonene» levde, og b. den tiden da sagaene ble nedskrevet. Jeg har gått gjennom forskjellig faglitteratur og funnet at de aller fleste velger det første alternativet. På Island, hvor begrepet «saga» nærmest er synonymt med «islendingesaga», står uttrykket «sagatid» – eller *söguöld* – nesten alltid for den tiden da personene i islendingesagaene levde, altså perioden mellom 970 og 1040 – en periode på 70 år. I Skandinavia derimot, hvor kongesagaene og også andre sagaer har en likeså viktig plass som islendingesagaene, defineres gjerne denne perioden noe videre. Preben Meulengracht Sørensen definerer for eksempel «sagatid» som tiden mellom 850 og 1050.¹

Med andre ord; ifølge disse definisjonene utgjør sagatiden den siste delen av vikingtiden. Og sett i forhold til vår tittel ville dette bli et umulig utgangspunkt, og problemstillingen ville bli meningsløs. Det gir seg altså selv at vi må gå ut fra det andre alternativet, nemlig den tiden da sagaene ble skrevet ned.

Hvis vi har som utgangspunkt at de

Cand. philol. Gunhild Kværness (f. 1960) arbeider som lektor i norsk i privat sektor.

første kongesagaene ble ført i pennen i løpet av 1100-tallets siste halvdel og de første islendingesagaene rett etter år 1200, og at nedskrivningen av sagaer fortsatte frem til siste del av 1300-tallet, får vi en periode på omtrent 200 år. Denne tiden, som gjerne kalles «nedskrivningstiden», faller på mange måter sammen med den tiden vi kaller «høy-middelalderen». I det følgende vil «1200-tallet» også bli mye brukt som tidsangivelse. Dette er naturlig ettersom 1200-tallet utgjør kjernen eller glanstiden for begge de to forannevnte epokene. Det var på 1200-tallet at de største og mest betydningsfulle islendingesagaene ble skrevet. Et fjerde begrep som også vil bli brukt, er «sturlungatiden». Denne benevnelsen brukes gjerne om Islands dramatiske periode utover på 1200-tallet.

Problemstillingen

Problemstillingen blir altså: Hvordan betraktet de menneskene som levde på 1200-tallet, den perioden som vi kaller vikingtiden – og som var blitt avsluttet mellom 150 og 250 år tidligere?

Spørsmålet er stort og omfattende. Det kan belyses på mange måter, og med utgangspunkt i forskjellige fag og disipliner. Ettersom rettshistorie er det området hvor jeg føler at jeg har mest kunnskaper, tenkte jeg først at dét ville være et naturlig utgangspunkt. Imidlertid viste dette seg å bli ganske vanskelig. Det var rett og slett ikke så lett å finne litteratur som jeg kunne støtte meg på. Derfor endte jeg med å velge det området som ligger på en god andreplass når det gjelder mine interesser, nemlig islendingesagaene. Og ettersom det norske og det islandske samfunnet var svært forskjellige på den tiden vi nå skal se på, er det viktig å understreke at dette vil bli et foredrag om islandske forhold.

De svarene som problemstillingen etterlyser, ligger på ingen måte klart i

dagen. Før jeg prøver å nærme meg mulige svar, vil jeg først si litt om diskusjonen omkring islendingesagaenes opprinnelse, og så litt om sannhetsbegrepet. Dernest vil jeg spørre «hvorfor?». Og til slutt vil jeg spørre «hva?».

Diskusjonen omkring islendingesagaenes opprinnelse

På begynnelsen av 1900-tallet hersket det to motstridende meninger om hvordan islendingesagaene var blitt til.

På den ene siden hadde man «friprosateorien». De mest gjennomslagskraftige og kjente talsmennene for denne retningen var sveitseren Andreas Heusler, islendingen Finnur Jónsson i København og nordmannen Knut Liestøl. Hovedpoenget i deres tolkning var at hver enkelt saga, i en nesten nåværende form, var blitt overlevert muntlig fra den ene til den andre inntil en eller annen så det som sin oppgave å skrive den ned – og altså dermed bli sagaens skriver. Dessuten la flere av friprosa-tilhengerne stor vekt på sin oppfatning av at sagaene for det meste var sanne fortellinger om begivenheter som hadde funnet sted i virkeligheten, og at personene i sagaen dermed var historiske personer.

På den annen side hadde man «bokprosateorien». Dens talsmenn var blant andre Konrad Maurer i Tyskland, Björn M. Ólsen, som var den første læreren i faget islandsk ved Islands Universitet, og hans to etterfølgere Sigurður Nordal og Einar Ólafur Sveinsson. Disse forskerne fornektet riktignok ikke alle sider ved overleveringstanken, men de holdt fast ved at sagaene var et forfatterprodukt. Deres metodelære blir gjerne kalt «den islandske skolen». Det er helt klart at denne holdningen til sagaene må sees i sammenheng med Islands kamp for selvstendighet i første halvdel av 1900-tallet. Det var av stor betydning for det islandske folket å

kunne vise frem at dette landet hadde fostret strålende forfattere lenge før Skandinavia – for ikke å si Danmark!²

Det var imidlertid et stort problem for bokprosa-tilhengerne at de faktisk ikke hadde noen forfattere å vise til. Dette kommer klart frem i forordene til de enkelte sagaene i utgaveserien «Íslenzk fornrit». Der anstrender man seg for å finne sannsynlige forfattere av de fleste sagaene. Alt er hypoteser, mer eller mindre godt begrunnet. Og ikke mer enn én av disse slutningene har oppnådd å få allmenn støtte. Dette gjelder teorien om at Snorre Sturlason skrev *Egils saga*.

I løpet av den siste halvdel av 1900-tallet er imidlertid uenigheten mellom forskerne om hvordan sagaene er oppstått, blitt mindre. Else Mundal sier på siste side i sin bok *Sagadebatt* at den gamle forskjellen mellom friprosa- og bokprosaister ikke lenger er til stede. De siste tiårene har diskusjonen omkring islendingesagaenes opprinnelse oftest dreid seg om andre forhold, og de største motsetningene har man funnet mellom forskere som alle bekjenner seg til bokprosateorien.³ I den nyeste islandske litteraturhistorien, *Íslensk bókmenntasaga*, avrunder Vésteinn Ólason hele debatten omkring friprosa kontra bokprosa med å komme med en fin hypotese hvor alle de ovenfor nevnte tankene blir smeltet sammen.⁴

Som en avrundning på denne lille forskningshistoriske oversikten vil jeg presisere at jeg i dette foredraget velger å bruke betegnelsen «forfattere» i stedet for «nedskrivere» om de personene som skrev ned sagaene på 1200-tallet, og at jeg ser på islendingesagaene som litterære verk, skapt av en kunstner – riktignok med sterk forankring i muntlig overlevert kunnskap om fortiden.

Sannhet

Det er skrevet mange sider om «sannhet» i forbindelse med islendinge-

sagaene. Jeg skal ikke gå altfor mye inn på den diskusjonen her. Først og fremst fordi sannheten ikke er det primære i denne sammenhengen. Jeg synes likevel at det er riktig å minne om at forfatterne på 1200-tallet skilte seg fra de forfatterne som hadde levd århundret før dem. Den første generasjonen islandske forfattere – iallfall så langt vi vet – levde på slutten av 1000-tallet og i første halvdel av 1100-tallet. Ari Fróði, som skrev *Islendingabok*, var en av disse, og deres ambisjoner om historisk etterrettelighet var svært høye. Vi har riktignok ingen eksempler på at 1200-tallets forfattere åpent fornektet de gamle mennenes sannhetsidealer. De ønsket nok også å være historisk korrekte, og ikke minst, de ønsket å bli *trodd*. Og at de lyktes med dette siste, trenger vi vel ikke å diskutere. For det er jo først i nyere tid at sagaforskningen har begynt å tvile på at alt som står i islendingesagaene, er sant! Men de hadde også andre ambisjoner, nemlig kunstneriske. Jeg skal ikke gå videre inn på alle de ulike litterære grepene som islendingesagaenes forfattere benyttet seg av for å heve fortellingenes troverdighet. For det ville mer blitt et litteraturforedrag.

Men jeg vil likevel nevne Heimir Pálssons sammenlikning med vår moderne tids *virtual reality*. På islandsk heter dette *syndarveruleiki*. Heimir Pálsson ga i 1998 ut en bok om islendingesagaene som han hadde tenkt å kalle «Frá söguöld til syndarveruleika», men det endte med at den ble hetende *Lykill að Íslendingasögum*. Han ser islendingesagaene som en finurlig vev av personer og begivenheter – hvor forfatterne låner og gir og tar og henviser seg imellom, på en så samvittighetsfull, nøyaktig og overbevisende måte at vi som lesere har vanskelig for å tro annet enn at dette må være ren og skjær sannhet. Forfatterne lar dessuten sagapersonene bevege seg i kjente landskaper og treffe historiske personer som alle er enige om har eksis-

tert. Med denne tette veven av begivenheter, kjente steder og historiske personer kan vi si at sagaforfatterne klarte å skape en *virtual reality* – eller en «tilsynelatende verden» – som i lange tider virket mer sannferdig og realistisk på islandske lesere enn de fleste andre verdener.⁵

I det følgende kan vi faktisk la det være åpent om vi skal tro eller ikke tro på det sagaforfatterne forteller oss. Det som er interessant for oss, er hva slags holdninger de *selv* hadde til den tiden de skrev om.

Immigrant-etterkommernes nostalgi

For alle som beskjeftiger seg med fortiden, vil det nødvendigvis være enkelte perioder som vekker større interesse og nysgjerrighet enn andre. Slik var det naturligvis for 1200-tallets mennesker også. Og nå har vi kommet til spørsmålet «hvorfor?» som jeg nevnte innledningsvis. Hvorfor var de som levde på 1200-tallet på Island, så kolossalt konsentrert om vikingtidens siste del?

For å kunne si noe om dette er det nødvendig å sammenligne forfatternes samtid med den tiden de skriver om.

Høymiddelalderens islendinger var etterkommere etter immigranter som var kommet til dette fremmede og forgjettede landet noen generasjoner tidligere. Heimir Pálsson sammenligner disse menneskene med etterkommere etter norske og islandske immigranter i Nord-Amerika i dag. Likhetene er flere, og det mest påfallende er kanskje den intense interessen for fortiden, eller rettere sagt for røttene. Spørsmålene «Hvem er jeg?» og «Hvor kommer jeg fra?» ser ut til å ha vært like brennende for høymiddelalderens islendinger som de er det i utvandrer-miljøene i Nord-Amerika i dag.⁶ Jeg vil i utgangspunktet stille meg litt tvilende til å føre denne sammenlikningen for langt. Her har vi også å gjøre med store forskjeller som bør tas med

i betraktningen. For eksempel var avstanden hjem til gamlelandet på flere måter kortere for vikingtidens immigranter på Island enn for 1800-tallets immigranter i Nord-Amerika. For de sistnevnte ble kontakten med de der hjemme mer brutalt «klippet av». Men jeg ser det absolutt som sannsynlig at denne interessen generelt er sterkere i immigrantmiljøer enn ellers i samfunnet. Det er også svært sannsynlig at det skjer en oppblomstring av interessen når det har gått noen generasjoner. De vanskelige kårerne i hjemlandet, og ikke minst årsaken til at man dro, er glemt. Glemte er også de første generasjonenes vanskelige kamp for å slå rot i et nytt og fremmed miljø. Mens den eventyrglansen som knytter seg til hjemlandet og de barske og modige oppbruddsmenneskene, sannsynligvis tiltar ettersom årene går. Etterhvert vil vi sikkert få mer forskning på holdninger til røtter og tidligere generasjoners oppbrudd i hjemlandet hos nåtidens immigranter, for eksempel pakistanere i Norge. Hvis denne teorien er holdbar, vil man i fremtiden – om hundre eller to hundre år – kunne finne lignende mønstre hos dem.

De islendingene det fortelles om i islendingesagaene, hadde gjerne bodd på Island i en generasjon eller to eller tre, men de bar alle med seg en aura av noe «utenfra», noe eksotisk om man vil. De hadde foreldre eller besteforeldre som hadde vokst opp i utlandet. Og alle sagaforfatterne er omhyggelige med å forklare familiebakgrunnen til de viktigste sagafigurene, og hvem av forfedrene det var som hadde kommet fra Norge.

Sturlungatidens speil

Men denne sterke interessen for fortiden er sannsynligvis ikke bare et spørsmål om leting etter identitet og røtter. Det er grunn til å tro at den også har noe med samfunnsforhold å gjøre.

1200-tallet ble en dramatisk og skjebnesvanger tid for den islandske fristaten. Kulturelt var dette en blomstringstid – det islandske språket ble festet til pergament på en måte og i en mengde som er unik. Men politisk var landet i forfall. De mektigste islandske slektene lå i krig med hverandre, deriblant Sturlungaslekten, som hele perioden jo har fått navn etter. Det islandske godeveldet gikk i oppløsning. Og det hele kulminerte med at Island kom under den norske kongen i 1262–1264.

Det har vært pekt på at man, nettopp på denne tiden, hadde et sterkt behov for å se seg tilbake og minnes bedre tider. Den tiden som islendingesagaene skildrer – slutten av 900- og begynnelsen av 1000-tallet – var nettopp en tid da det islandske samfunnet seilte i medvind. Godeveldet var etablert, og man sto ved inngangen til et fredelig århundre. Sturlungatidens uroligheter var kanskje noe som vendte folks blikk bakover mot den gamle fredstiden. Og i dette tilbakeblikket lå spørsmålet: Hva var det som hadde lyktes da – og ikke nå? Flere forskere bruker uttrykket «speil»; med denne detaljerte skildringen av sin egen fortid laget islendingene seg et slags speil – et speil som de kunne speile sin egen samtid i.⁷

På Island kom det også ut en annen bok om islendingesagaene i 1998. Jeg tenker på Vésteinn Ólasons *Samræður við söguöld* – eller *Dialogues with the Viking Age*, som den heter på engelsk. I forordet blir det sagt at det er mulig å se på islendingesagaene som dialoger mellom forfatterne og fortiden deres, altså dialoger mellom middelalderen og sagatiden eller vikingtiden.⁸ Som man kan tenke seg, ble jeg svært forventningsfull da jeg leste dette. Jeg tenkte at her ligger løsningen på problemstillingen i mitt foredrag! Men jeg ble egentlig litt skuffet. Jeg opplever at tittelen lover mer enn den klarer å holde. En dialog bør som kjent gå begge veier, og jeg

synes at noe av denne dimensjonen mangler. Vésteinn Ólason skriver riktignok at *Njáls saga* kan sees som en dialog mellom Island rundt år 1300 og de av landets forfedre som levde på slutten av det første årtusenet. Og han begrunner det med at sagaen kan sees – på den ene siden – som en beretning om den gamle verdenens fall rett etter at kristendommen var blitt innført, og – på den andre siden – som en beretning om de følelsene som fristatens fall satte i sving hos de menneskene som hadde opplevd dette fallet, og som fortsatt levde i disse nye og forandrede tidene. Dette er interessant, men jeg ser det mer som en sammenligning enn en dialog.

Den idealiserte bondehøvdingen og den forhatte norskekongen

Men i Vésteinn Ólasons bok fant jeg også noe som går rett inn i vår problemstilling. Og nå er vi kommet så langt at vi kan stille spørsmålet «hva?» – det andre av de to spørreordene jeg nevnte i innledningen. Hva kan vi finne av holdninger til fortiden? Eller sagt på en annen måte – får vi vite noe om hvilket syn sagaforfatteren hadde på den tiden han skrev om? Ja, for vi må nødvendigvis la sagaforfatteren representere hele sin samtid. Hva er det mulig for oss å slutte oss til? Det er mye som er skrevet om hvordan forfatterens samtid påvirket sagaene. Men spørsmålet om hvilket syn sagaforfatteren hadde på vikingtiden, og hvordan dette synet eventuelt kommer til syne i teksten, er det skrevet lite om. Og dette spørsmålet er da også langt vanskeligere. Vi kan på en måte snakke om to lag av kunnskap. Først kan vi lete etter spor etter forfatteren og forfatterens samtid. Og med disse funnene kan vi gå videre og spørre: Kan disse funnene fortelle oss noe om forfatterens holdninger til den tiden han skriver om?

Det er naturlig å starte med sagaforfatterens syn på samfunnsforholdene –

i sin egen tid og i fortiden. Med *Egils saga* som eksempel tar Vésteinn Ólason opp bildet av den frie bondehøvdingen. Han peker på at både denne posisjonen og også det samfunnet hvor bondehøvdingen hørte hjemme, blir høyt oppskattet av *Egils sagas* forfatter – som altså sannsynligvis var Snorre. Det er nærliggende å se en sammenheng mellom denne positive innstillingen hos forfatteren og det faktum at fenomenet «bondehøvding» og hele det samfunnet som han var en viktig del av, var i ferd med å forsvinne da sagaen ble skrevet, sannsynligvis mellom 1220 og 1240. Og Vésteinn Ólason sier videre at den klarheten som denne bondehøvding-ideologien blir skildret med, nærmest forutsetter at forfatteren kjenner til et alternativ, en annen måte å ordne et samfunn på.⁹ Og – om vi skal fullføre denne tankerekken – så mener forfatteren sannsynligvis at hans egen samtid er i ferd med å miste noe verdifullt som fantes i det gamle samfunnet.

Et annet forhold som opptar forfatteren av *Egils saga*, er forholdet til den norske kongen. Flere forskere har pekt på at denne sagaen setter de norske kongene i et negativt lys, ja, at forfatteren rett og slett hadde et fiendtlig forhold til de norske kongene. Dette kan leses som en advarsel fra forfatteren om å ta avstand fra den norske kongen og alt hans vesen. Ved at det fortelles om de vanskelighetene den norske kongen hadde skapt for Egils familie, får leseren forståelse av at den friheten man hadde på Island ved vikingtidens slutt, bør stå som et ideal. Dette var en periode da kongemakten var langt borte, og da det islandske samfunnet klarte seg utmerket på egenhånd. Denne advarselen var selvfølgelig svært aktuell på den tiden da *Egils saga* ble skrevet, bare 20 eller 40 år før Island mistet sin selvstendighet – til nettopp den norske kongen.

Hedenske idealer

Fra å snakke om syn på samfunnet generelt vil jeg nå gå over til å snakke om syn på religion. På slutten av vikingtiden – nærmere bestemt i år 1000 – ble kristendommen vedtatt på Alltinget. Så vidt man vet, skjedde dette i rolige og demokratiske former, som resultat av en saklig debatt hvor begge parter fikk fremmet sitt syn. Selv om Island også kan vise til tvangskristning og flere blodige episoder, må vi gå ut fra at dramatikken omkring kristningen var langt mindre der enn f.eks. i Norge. Som en forklaring kan vi peke på at kristendommens forkjempere på Island var langt mer liberale i forhold til gammel tro og «ikke-kristen» levemåte. Både den morsomme fortellingen i *Íslendingabók* om at man på Alltinget i år 1000 bestemte at tre hedenske skikker fortsatt skulle være tillatt, nemlig hestekjøtt-spising, barneutbæring og bloting, og den livlige korrespondansen mellom Island og kirkens menn i Norge utover på 1000- og 1100-tallet, hvor høytstående-islandingers umoralske liv blir debattert, vitner om at man på Island den første tiden etter kristendommens innføring hadde et svært avslappet forhold til kristne leveregler. I en artikkel om det historiske grunnlaget for sagakunsten tar Walter Baetke opp dette forholdet. Han sier at kristendommen utviklet seg ganske fritt på Island de første hundreårene, uten noe overformynderi, slik man kjenner det fra andre land. De geistlige var en naturlig del av samfunnet, og man kan si at de levde mer i pakt med naboens livsførsel enn hva den kristne kirken mente var riktig. Som eksempel nevner Baetke synet på gifte prester. Gifte prester var helt vanlig på Island, selv om det var i strid med læreboka.¹⁰ Men her bør det vel føyes til at dette også var vanlig i resten av Norden på denne tiden.

Preben Meulengracht Sørensen sier i

sin bok *Fortælling og ære* at både islendingesagaene og *Íslendingabók* fremstiller religionsskiftet ikke som en omveltning, men som begynnelsen til en varig forandring.¹¹ I mange samfunn kan man finne eksempler på at litteraturen bruker et religionsskille til å stille en opplyst nåtid i kontrast til en mørk og villfarene fortid. Dette er absolutt ikke tilfellet i islendingesagaene, heller tvert imot. Vi ser heller en tendens til at man identifiserer seg med de gamle hedenske idealene som frihet og ære. Det er grunn til å tro at 1200-tallets islendinger verdsatte disse idealene og også så på dem som typisk islandske – uavhengig av tro og moral. Og vikingtidens slutt var i den «moderne» islendinges øyne en periode da disse idealene hadde spesielt gode vilkår.

Bortsett fra *Fostbrødrenes saga* forteller islendingesagaene stort sett om mennesker med hedensk moral og livssyn. Riktignok kan vi finne eksempler på at noen av sagafigurene blir kristne mot slutten av sagaen, f.eks. Gudrun Ósvivsdóttir i *Laksdøla saga*, som ender sitt liv som nonne. Men hovedregelen er at de lever i et før-kristent samfunn. Generelt kan vi si at islendingesagaenes forfattere legger liten vekt på religiøse forhold. Som 1200-tallsmennesker er de alle sannsynligvis fortrolige med kristen tenkemåte. Men som de objektive og upartiske forfattere de er, lar de svært sjelden egne synspunkter komme til uttrykk. Vi må derfor si at det lille hjertesukket som vi finner i kapittel 8 i *Sagaen om Gisle Sursson*, absolutt hører til unntakene og nærmest må sees på som en glipp fra forfatterens side. Der heter det: «Og omtrent på den tiden skjedde den beste begivenheten som har skjedd på Island, nemlig at kristendommen ble innført i hele landet.» Dette er ikke representativt. Jeg vil heller si at under forfatternes tilsynelatende nøytrale fremstilling ligger det en positiv grunnholdning til de gamles levemåte og syn på livet.

Vi må regne med at kristendommen gradvis – men altså svært gradvis – fikk mer makt utover på 1000- og 1100-tallet. Reglene for folks daglige liv ble strengere, og det er ikke vanskelig å tenke seg at mange mennesker av og til kastet et lengselsfullt og kanskje misunnelig blikk bakover i tiden – til sine forfedres tid, da friheten på mange områder var langt større. Einar Ólafur Sveinsson sier i sin bok om sturlungatiden, *Sturlungaöld*, at man rundt 1200 ser en tendens til at samfunnet sekulariseres, eller at kristendommen må vike for verdslige interesser. Uten at vi her skal gå nærmere inn på årsaker og virkninger, er iallfall dette en interessant opplysning i forbindelse med min påstand om at sagaforfatterne på 1200-tallet generelt hadde en positiv innstilling til den før-kristne tiden.

Enkeltmenneskets selvtilitt og uavhengighet

Jeg prøver i denne gjennomgåelsen å ta for meg tema for tema. Men det sier seg selv at temaene gjerne flyter over i hverandre. Fra syn på samfunnsforhold er veien til syn på religion svært kort. Og fra syn på religion er veien muligens enda kortere til syn på menneskelige verdier og idealer, som jeg nå vil se på – og avslutte med.

Jeg tror det er riktig å tenke seg at disse sagaene hadde en viktig oppgave i samtiden – i tillegg til det å underholde og kanskje også ta vare på gammel kunnskap fra svunnen tid. For både forfatterne og leserne deres tjente sagaene sannsynligvis som oppbyggelig litteratur på den måten at de forsvarte og styrket visse menneskelige idealer som man følte holdt på å forsvinne i samtiden. Dette var idealer som – og her siterer jeg Sigurður Nordal – «usvikelig mot, kraft til å handle i enhver situasjon, enkeltmenneskets selvtilitt og uavhengighet, ære, verdien av edelt strev uten hensyn til fremgang, menneskeverd uavhengig

av rang eller formue». ¹² Disse idealene hadde allerede begynt å bli fremmede for 1200-tallets islendinger.

Dette sitatet er hentet fra et foredrag som Sigurður Nordal holdt i 1954. I det samme foredraget ser han Njåls død som et symbol på den tiden forfatteren befant seg i. *Njåls saga* er skrevet en god del senere enn *Egils saga*, sannsynligvis mellom 1275 og 1295. Det betyr at fristatens fall og aksepteringen av den norske kongen ligger mellom disse to sagaene i tid. Det er sannsynlig at forfatteren av *Njåls saga* husker fristatstidens siste år og har personlig erfaring med hva tapet av selvstendighet har å si for et land. Den siste delen av 1200-tallet var på Island preget av skuffelse og resignasjon. Fristaten hadde falt, mange strålende menn fra fornemme ætter hadde mislykkes, kirkens makt hadde vokst, og man satt igjen med en vemodig beundring for gamle tider.

Når Njål får tilbudet om å forlate det brennende huset, avslår han med den begrunnelsen at han er blitt en gammel mann som ikke vil kunne hevne sønnene sine. Og med den skammen vil han ikke leve. Under brannen trøster han hus-folket sitt med å minne dem om at Gud er barmhjertig og at han ikke vil la dem brenne både i denne verdenen og i den neste.

Sigurður Nordal ser altså denne blandingen av gammel helteånd og kristen fromhet – iblandet en dypt pessimistisk oppfatning av skjebnebestemthet – som tidstypisk for siste del av 1200-tallet. Den gamle troen på menneskets egen makt og styrke synger på siste verset.

Vi vet hvor tungt og vanskelig 1200-tallet var på Island. Nasjonens selvstendighet – for ikke å si selvtilit – hang i en tynn tråd, helt til kampen var tapt i 1262–1264. Det vil si, det var selvstendigheten som gikk tapt. For selvtiliten gjelder det andre spilleregler. Men at den kan være nært knyttet til selvstendighet, finnes det vel mange eksempler på. Det skal ikke mye fantasi til for

å forstå hvordan det varmet islandske hjerter å lese beretningen om hva som skjedde da den staselige islendingen Kjartan Ólafsson vel 250 år tidligere traff på kong Olav Tryggvason i Nidaros.

I kapittel 40 i *Laksdøla saga* fortelles det at Kjartan oppholdt seg i Nidaros, og en dag var han ute og svømte i Nidelva. Det var det også andre som var, og Kjartan svømte bort til den av dem som var best til å svømme. Mellom disse to mennene utvikler det seg en slags lek, som til slutt nesten blir en kamp på liv og død. De ser hvor lenge det er mulig å holde hverandre under vann uten at det går galt. Sagaen forteller:

«For tredje gang dukker de under, og nå er de aller lengst under. Kjartan er nå ikke sikker på hvordan denne leken skal ende, og synes han aldri før har blitt satt på så hard ei prøve. Men til slutt kommer de opp, og svømmer til lands. Da sier bymannen: 'Hva er dette for en kar?' Kjartan sier navnet sitt. Bymannen sier: 'Du er god til å svømme, men er du like god i andre idretter som i denne?' Kjartan svarer, men litt sent: 'Det ble sagt da jeg var på Island at det var like ens i andre idretter, men nå har dette lite å si.' Bymannen sier: 'Det har litt å si hvem du har hatt med å gjøre; hvorfor spør du meg ikke om noe?' Kjartan sier: 'Ikke bryr jeg meg om navnet ditt.' Bymannen sier: 'Det er nok så at du både er en framifrå kar og at du slår stort på. Likevel skal du vite navnet mitt, og hvem du har kaptet med i svømming. Her er kong Olav Tryggvason.'»

For et folk som bodde i et land hvor alt knaket i sammenføyningene, var det helt klart en stor oppmuntring å bli minnet om at en av deres forfedre var av en slik støpning at selveste norske-kongen ble imponert. Man mener at *Laksdøla saga* ble skrevet mellom 1230 og 1260, altså i løpet av fristatens 30 siste år. Det at fristatens fall var så nært knyttet til nettopp norske-kongen, gjorde sikkert ikke fortellingen om Kjartans svømmetur

i Nidelva mindre populær på Island! Denne glitrende helten fra fortiden ga sannsynligvis islendingene krefter til å mobilisere enda litt mer motstand mot den norske kongen.

Fortiden sett med rosa brilleglass

Jeg vil oppsummere dette foredraget med å si at det ikke er lett å si veldig mye om hvordan 1200-tallets mennesker så på vikingtiden – med utgangspunkt i islendingesagaene. Men at interessen for fortiden var enorm i høymiddelalderen, er innlysende. Vi kan se to viktige årsaker til at 1200-tallets islendinger var så voldsomt opptatt av vikingtiden. Den ene grunnen er immigrant-etterkommernes behov for identitet og røtter. Den andre grunnen er det urolige sturlungasamfunnets ønske om å minnes sine forfedres samfunn – hvor det hersket harmoni og optimisme.

Og vi kan si *litt* om hvilket syn som hersket. Det er helt klart at sagaenes forfattere var frie menn som hadde stor makt over den fortellingen som festet seg til pergamentet – selv om de altså var bundet av mange historiske kjennsgjeringer og kunstneriske krav. Det synes temmelig klart at de så på vikingtidens slutt som en periode som var bedre enn deres egen. De prøvde etter beste evne å skildre vikingtidens slutt gjennom rosa brilleglass. De hadde et positivt bilde av fortiden, et bilde som de prøvde å gjøre enda mer storslagent gjennom sin litteratur. Sigurdur Nordal sier det på denne måten: «Islendingesaga-skrivernes mest overraskende bedrift var å opphøye den islandske fristats første hundreår til en heltetid – det at de klarte å skape en slik glans over en periode som lå dem så nær i tid, over folk i hjemlige omgivelser, over små mellomværender mellom vanlige bønder uten titler og adelseffekter – at de på samme tid klarte å gjøre hendelsene og personene storslagne og levende».¹³

Vi kan i korthet si at høymiddelalderens forfattere ga sin samtid et svært

positivt bilde av fortiden. Ja, sannsynligvis var det *for* positivt. Drømmen om den tapte tiden var så sterk at det bildet som ble laget, sannsynligvis ble idealisert en god del.

Men er det så viktig?

Spørsmålene omkring sagaforfatternes syn på fortiden ser ut til å være et område som få har arbeidet med. Det beste som er gjort, så langt jeg kan bedømme det, er forholdsvis gammelt. Jeg synes at temaet er svært interessant, ja, enda mer interessant enn jeg syntes da jeg tok fatt på oppgaven. Og at det sannsynligvis også er *viktig*, er et annet poeng. Allerede i 1913 påpekte Halvdan Koht viktigheten av å granske 1200-tallets syn på fortiden. Og hans gode og svært viktige argument er at det helhetssynet som er blitt gjeldende for vår gamle historie, ja, vi kan si hele vikingtidshistorien, ble dannet hos 1200-tallets sagaskrivere, og at dette synet har sine forutsetninger i deres tid. Og han skriver at om man skulle finne klare bevis på at sagaforfatternes syn er blitt forvidd, ja, så ville vi – jeg siterer: «bli nødt til å revidere alle våre forestillinger om selve de bevegende krefter i den norske stats første utvikling».¹⁴ Dette ble altså sagt i 1913. Koht snakker riktignok først og fremst om kongesagaene. Vårt område her og nå er islendingesagaene. Jeg synes imidlertid at Kohts tankegang svært godt kan overføres. Kanskje nye studier og analyser av islendingesagaforfatternes holdninger til fortiden – og altså ikke bare holdning til deres egen samtid – vil kunne gi oss ny og interessant kunnskap om vår egen historie. Men det går vel en grense et sted for hvor mye man skal prøve å finne ut. Jeg vil gjerne avslutte dette foredraget med Sigurdur Nordals ord: «La oss ikke – i vår takknemlighet overfor forfatterne – glemme at vi skylder dem den høflighet å oppdage heller for lite enn for mye av det de selv ville skulle være skjult».¹⁵

Noter

1. Preben Meulengracht Sørensen, *Fortælling og ære. Studier i islændingasagaerne*, Århus 1993, s. 88.
2. Heimir Pálsson, *Lykill að Íslendingasögum*, Reykjavík 1998, s. 65.
3. Else Mundal, *Sagadebatt*, Oslo 1977, s. 275.
4. Vésteinn Ólason, «Íslendingasögur og þættir», *Íslensk bókmenntasaga II*, Reykjavík 1993, s. 45–46.
5. Pálsson, *op. cit.*, s. 159–162.
6. *Ibid.*, s. 40.
7. *Ibid.*, s. 143.
8. Vésteinn Ólason, *Samræður við söguöld. Frásagnarlist Íslendingasagna og fortdarmynd*, Reykjavík 1998, s. 9.
9. *Ibid.*, s. 160–163.
10. Walter Baetke, «Det historiske grunnlaget for sagakunsten», *Sagadebatt*, Oslo 1977, s. 262.
11. Sørensen, *op. cit.*, s. 87.
12. Sigurður Nordal, «Det historiske element», *Sagadebatt*, Oslo 1977, s. 256.
13. *Ibid.*, s. 256.
14. Halvdan Koht, «Sagaenes opfatning av vår gamle historie», *Sagadebatt*, Oslo 1977, s. 129.
15. Nordal, *op. cit.*, s. 257.

Summary

The Viking Age as seen from the Age of the Saga

In this lecture I question the way people in the 13th century regarded those who lived around 1000 AD. As my point of departure I take the Icelandic Sagas and concentrate primarily on Icelandic relations.

The greatest and most important Icelandic Sagas were written during the 13th century, but they tell the tale of people who lived mainly between 970 and 1040. I question whether it is possible from the Icelandic Sagas to determine the viewpoints people in the 13th century had regarding this colourful and often prosperous period in the country's history.

The intense writing zeal of 13th century Icelanders is proof enough of their fascination with the past, but why, one might ask? One explanation could be that descendants of immigrants often show greater interest in their roots than others. Another could be found in social

relations. The 13th century was an unsettled and difficult period in Iceland, reaching a climax when the country lost its independence in 1262–1264. It could therefore be that these people had a desperate need to look back and be reminiscent about happier times.

It is difficult to say anything certain about the attitudes of 13th century folk, but it appears they had a very positive image of the latter part of the Viking Age. The Icelandic farming chief was strong and independent, whereas the Norwegian king was remote and harmless – and values such as freedom and honour were central issues. The image of the past was not just positive, but it was probably also idealised to a great extent. One could even add that 13th century Icelanders looked at their ancestors through a rose-tinted haze.